

Pataky Zoltán

Szemtanú

Világháború és Rákosi-rendszer (1. rész)

A történelemtanárok régi kívánsága teljesült akkor, amikor 1995-ben megjelent Salamon Konrád Magyar Történelem 1914–1990 című műve, amely hiteles áttekintést ad erről a korszakról. Az első világháború eseményeit természetesen csak képekből, hallomásból ismerem, de a másodikat átéltem. A könyv olvasása közben arra gondoltam, mennyi személyes élményem van ezekről az évekről. Ilyen élmények teszik színessé, szemléletessé a történelmet. Ismerem ezt az irodalmat is, de az eseményekről nem sokat beszéltem. Miért ne írnam le azokat? Időm van rá, aztán vagy kiadják, vagy nem, legfeljebb a gépelési munka vész kárba, ha leírom.

Érett korban érdeklődtem a politika iránt. Időnként beküldtem egy-egy levelet egyes szerkesztőségekbe, aztán vagy megjelentek, vagy nem. Mindez jól tükrözi felfogásomat, hozzászólásomat a napi politika stílusához, gyakorlatához. Szemlélteti a napi politika aktuális kérdéseit. Elhatároztam, hogy csak politikai vonatkozású eseményekről írok. Ha ez nem mindig sikerült elnézést kérek, én is ember vagyok.

1933-ban születtem. Apámat az iskolából vitték el katonának, így nem tudott leérettségizni. Kiskereskedőként próbálkozott családjá eltartásával, ez azonban többnyire a nyomor szint körüli életszínvonalat biztosított számunkra. Erősítette ezt gyakori betegsége, majd 1940-ben, 40 éves korában meghalt. Én hétéves voltam ekkor, öcsém kettő. Anyám a közellátási hivatalban kapott állást – a háború alatt ilyen is volt –, majd az egri megyei ügyészségen mint adminisztrátor, később előadóként dolgozott. Sok küzdelemmel nevelt fel minket.

Mindezt bevezetéként írom le, most térek át az események ismertetésére.

Háborús évek

1942 áprilisában aktuálissá vált a hajnyírás. Elmentem a jó öreg borbélyunkhoz, Papp bácsihoz. Nagyon sokat kellett várakozni, mert a műhely tele volt öreg katonákkal, akik a frontra indulás előtt rendes fejjel kívántak elbúcsúzni a szülőföldtől. Őket soron kívül nyírták meg. Az egri Dobó téren volt a búcsúztató. Ott voltam, gyerekfejjel nem tudtam felmérni, hová mennek. A Donhoz vitték őket. Sebesülten, fagyott lábakkal tértek vissza néhányan, a volt iskolát hadikórházzá alakították át, ott részesültek orvosi kezelésben. Később olvastam a magyar hadvezetés filozófiájáról: a katona az katona, nem valószínű, hogy élve visszajön, mi értelme lenne kiosztani a téli öltözéket. Bezzeg idehaza bőrruhában láttam katonákat.

Emlékszem a régi katonadalokra:

„mi bakák már harcra várunk, hogy legyőzzük Szovjetuniót” vagy:

„Honvéd bajtárs a Dnyeperen, körülötte már égnek a falvak,

gépmadár zúg át a fellegen, csikorognak a hernyótalpak” vagy:

„nyúlbor, lopott kutya nyúlbor, füttyülő a kezébe hehehe.

Eladjuk a döglött liba májat, veszünk rajta Zálíkának selyembugyogót”.

Az egri laktanya környéke tele volt tanokkal. Ebben a laktanyában teljesített szolgálatot Szálasi Ferenc. A Széchenyi és a Mária utca sarkán volt egy kis fűszerbolt. A 30 év körüli boltos így köszöntött: „kirtás: éljen Szálasi!” Merész dolog volt ez még akkor! Kevesen tudják, hogy milyen volt a nyilas jelvény. Szálló sítalpat ábrázolt.

Elemi iskolában Rakvác Rezső igazgató tanított. Kiváló pedagógus volt, de rossz

emlékeim is vannak vele kapcsolatban. Második osztályban rendszeresen verte a gyerekeket. Tartani kellett a tenyerünket, és kíméletlen ütésekért mért rá. A negyedik osztályban, állítólag minisztériumi engedéllyel gimnáziumi előkészítő osztályt alakított. Pedagógiai szisztémája a becsvágy volt. A tanulmányi eredményeket „katonai rendfokozatok” adományozásával honorálta. Különböző zsinórokat lehetett felvarni a kabát ujjára, ez jelentette a rendfokozatot. A tanítók csodájára jártak eredményeinknek. Ez főleg a földrajz tanulásában nyilvánult meg. Mint a vízfolyás, úgy fújtuk a földrajzot. Az persze nem tűnt fel, hogy minden tájegység-nél jóformán ugyanazt mondtuk el. Az előrelépés egymás vizsgáztatásával történt.

Amikor az iskola még nem volt hadikórház, minden tanítás végén elszavaltuk a Magyar Hiszekegyet. Ez így hangzott:

*Hiszek egy Istenben,
Hiszek egy hazában,
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában,
Ámen.*

Később, amikor már másik iskolában kaptunk elhelyezést, emlékszem az alábbi mondatra: orosz repülőtémadás hazánk ellen. Zilahy Lajos két kislánya és nevelőnője meghalt. Ezután rendszeressé váltak az orosz berepülések. Este 8 óra körül rendszeresen mondta a rádió: „zavarórepülés: Ungvár, Rahó.” Ekkor mindig lementünk a pincébe, de minek? Igaz, egyszer ledobtak egy sztálingyertyát Eger fölé. '44 nyarán aztán lebombázták az Irgalmas Kórházat. Valószínűleg a postát akarták eltalálni.

Emlékszem 1944. március 20-ra. Két vagy három homokszínű német Tigris vonult át a városon. Ugyanezen az útvonalon Kerecsend felé hosszú szekérsorok mentek át a városon, menekülők voltak. A német megszállás alatt a Dobó gimnáziumban német parancsnokság volt. Amikor a német

katonák benéztek az osztályunkba, *Heil Hitler!* köszönéssel fogadtuk őket.

Az ostromot az Árnyékszala egyik pincéjében töltöttük. Ágyat is vittünk le. Voltak, akik már várták az oroszok bejövetelét. Egy november reggel aztán teljesült a kívánságuk. Orosz lovasok vágattak az utcán, majd lejöttek a pincébe is. Eleinte barátságosak voltak, a kínált élelmet is elfogadták. Aztán jött az este, zseblámpával a nők arcába világítottak. Kiválasztottak egy néhány napja szült fiatal anyát, elvitték... A közeli Gröber pincében konténer nagyságú hordókból folyt a bor, senki nem zárta el. Volt köztünk egy szemét ember, aki kitalálta, hogy a tulajdonos fia magyar százados, és az adóvevő rádióját a bejárati trágyadobban rejtette el. Nosza szétdobták a trágyadobot, de semmit nem találtak. A feljelentőt egy elhárítós katona ütötte-verte, hogy hol a rádió. Eközben a másik katona, aki tört magyarságot színlelt, maga köré gyűjtötte az asszonyokat, és előadta, hogy ő hívó katolikus, mutatta a nyakában lógó keresztet, nyilván azért hogy bizalmat ébresszen maga iránt. Néhány nappal később, amikor a pince már üres volt, két katona pisztollyal keresett germánt. Két nap múlva aztán megkezdtek a német nevéük összegyűjtését. Aki túlélte, három év múlva tért vissza. Kellett a munkáskéz a Szovjetunióban.

A pincéből feljőve lakásunkat feldúlva találtuk. Aztán orosz iroda telepedett a lakásba. A kapitánynak fontos beosztása lehetett, mert állandóan jött-ment. A többiek látható tisztelettel viselkedtek vele. Egy tanáros kinézetű idős katona térképvezetést készített. Volt egy fiatal, aki megszemélyesítette a vidám orosz típusát. Állandóan füttyült, énekelt, harmonikázott. Valószínűleg futár lehetett. A negyedik idős földműves benyomását keltette. Anyámnak akkor halt meg a nagynénje, sírt. Jött a kapitány, kérdezi, miért sír? A válasz ez volt:

grószmutter kaput. Á, nem kell azért sírni, grószmutter sztari.

A szomszédban volt a konyha. Lehetetlen ételeket főztek. A kapitánynak hoztak valami húsfélét tésztával, de a tészta le volt öntve baracklekvárral. Máskor egy kismalac volt a tányéron, leborotválva, egészben. Mivel kenyerünk nem volt, az oroszok maradék kenyerét ettük. Ezt észrevettük: „mamka pacemu” vagyis miért nem szólnunk, ha nincs kenyerünk, rögtön hoztak egy egész kenyeret. Később hoztak egy zsák libát géppisztollyal lelőve, majd asszonyokat, hogy pucolják meg.

Miután lementek az oroszok, olyan történet, ami majdnem az életünkbe került. Azt vettük észre, hogy a közeli kertekbe gránátok csapódnak be. Az udvaron álltunk, nem is gondoltunk arra, hogy mihozzánk is becsapódhat. Egyszer aztán nagyon közel robbant egy gránát. Később tudtuk meg, hogy a kéményünkbe csapódott be, ha néhány centiméterrel elkerüli a kéményt, az udvarra csapódik és mi talán meghaltunk volna. Több aztán nem jött, ez volt az orosz búcsúüdvözet.

Néhány nappal ezután a szomszéd ház tövében találtam egy magyar és egy német puskát, de a tusa le volt törve. Nyilván ott estek fogságba, vagy ott haltak meg, akiktől elvették. Nosza én rögtön pártfogásba vettem, a barátommal csináltunk tust, és volt használható puskánk. Nyúlra mentünk vadászni, de a nyúl olyan pillanat alatt eltűnt, hogy azt képtelenség volt meglőni. No de ott volt a Ráctemplom. A barátom célba vette a csúcson lévő gömböt. El is találta. Nagyot kondult, a lyuk még ma is látható a gömbön.

A város eleste után néhány nappal valami ellentámadás lehetett, mert a Ráctemplom tornyából vadul géppuskáztak. A Ráctemplom tornya ugyanis a város legmagasabb pontja. Aztán az oroszok is elmentek, karácsonykor már nem voltak ott. Anyám cukor

nélkül sült süteményt csomagolt be szalancukornak.

'45 januárjában már elég szűken volt élelmünk. Anyám nagynénje Parádon lakott, nem tudom hogyan, de összeverődött néhány főből álló csoport, akik Parádra akartak menni. Mi anyámmal csatlakoztunk hozzájuk. Szinte hihetetlen, hogy a januári vagy februári hidegben vállalkoztunk erre az útra. A szerpentineket átvágva, erdei csapásokon leereszkedve, gyalogoltunk a csikorogó havon. Nekem gumitalpú cipőm volt, veszettül csúszott. Egerbaktán nem volt egy ép ház sem. Az országúton még ott heverték a kilótt töltényhüvelyek. Egerbakta után az út mellett van egy szakadék. A túloldalon ott hevert egy halott magyar katona, a sírját később láttam. Csoda, hogy mintegy 30 km megtétele után eljutottunk Parádra. Ott aztán meleg szoba és finom vacsora várt bennünket.

Eljött 1945 húsvétja. A gimnáziumi cserkészcsapat parancsnoka Darvas Andor volt, aki később a pedagógiai főiskola tanára, majd párttitkára lett. Kiváló pedagógus és pszichológus volt. Akkor amikor a magyar hadifoglyok még szovjet táborokban sínylődték, mi már kirándultunk a közeli Sikfőkútra, nyáron pedig Béalápátfalván táboroztunk. Az utat természetesen gyalog tettük meg, a vasúti hidak fel voltak robbantva. Ez azonban munkatábor volt. Béalápátfalva, Mónosbél és a tábor egy háromszög csúcsán helyezkedett el, a mónosbéli vasútállomás mintegy húsz percre volt a tábortól. A vasút természetesen nem üzemelt, így az állomást felverte a gyom. Az volt a dolgunk, hogy csákánnyal irtsuk a gyomot. Ezért etolajat kaptunk fizetségül. '46-ban az infláció miatt lehetetlen volt tábor szervezni. '47-ben azonban ismét volt tábor, a parádi Sándorréten. Ide azonban már elkísért minket egy kommunista tanár is, ellenőrzés végett. Ennek ellenére a parancsnok úr tábori misét szervezett. Ö

99/XI. 3-4.

ugyan nem vett részt ezen, mert református volt, a prédikációt azonban meghallgatta.

Az 1946-os év sem telt el azonban számomra tétlenül. Az erdőgazdaság ugyanis favágókat toborzott. Ne tessék csodálkozni, de az egri ügyészség ügyészei jelentkeztek favágónak! Anyám egyedüli nő létere velem együtt csatlakozott hozzájuk. Egertől mintegy 10 km-re az almári erdőben vágták a fát az ügyészek, mi pedig gallyaztunk. Egy fapadlós épületben volt a szállásunk. Mintegy két hetet töltöttünk ott, aztán anyám véletlenül belevágta a fejszét a lábába, ez vetett véget a favágásnak. Szinte hihetetlen, de megtörtént.

* * *

1944-től a Dobó gimnázium tanulója lettem. A latin nyelvet ismét az igazgató, Kocsis Károly tanította. Ő szintén kiváló pedagógus volt. A látszatszigorúság meleg szívről árulkodott. Én arról voltam híres, hogy rendszeresen elkéstem. Erre kötelezett arra, hogy minden reggel 3/4 8-kor az irodájában jelentkezsem. De a latintanítás közben több órát fordított arra, hogy elmesélje a trójai háború teljes történetét. A Dobó gimnázium elit iskola volt, de a ciszterci gimnázium még ennél is elitebb. Itt szerzetesek tanítottak, főleg orvosok, ügyvédek és egyéb elit foglalkozású szülők gyermekeit. Nálunk falusi gyermekek tanultak, malmosok, mozisok és földművesek gyermekei. Nagyon jól vezetett cserkészcsapat működött. 1945 karácsony előtt Egerben már a cserkészcsapatok rendezésében karácsonyi vásár működött. A sláger a vilánygyufa volt. Ez két egymással szemben levő fűrészfog alakú lemez volt, amelyen ha fémdróttra csavart beniznes vattát húztunk el, szikrázott és meggyújtotta a vattát. A másik tűzgerjesztő eszköz a puska volt. Elhagyott töltény volt bőven, kiszórtuk belőle a puskaport, majd nagyítóval a napfényt fókuszálva meggyújtottuk.

A történelemtanítást a rendszer degradálta. A társadalmi formák fejlődésén volt a hangsúly. Egy dolgot azonban nagyon megjegyeztem: „az első világháborút mi kezdtük” mondta a történelemtanár.

A földrajztanítás a mi osztályunkban nulla volt. Az igazgatóhelyettes tanította a földrajzot, neki azonban a tanítás helyett földrajzi kiállítás rendezési ambíciói voltak. A díszteremben volt a kiállítás. ott nyüzsögtek a fiúk, lányok a földrajzi órákon. Természetesen a földrajztanár párttag volt.

A magyar nyelv és irodalom tanítása azonban mintaszerű volt. Osztályfőnököm Mijazovszki Albert, miután leszerelt a hadseregből, nyolc éven keresztül tanított, de meg is tanultuk, mi a szép magyar stílus követelménye!

A testnevelés tanára Csényi Barna Kassáról került Egerbe. A tornatanárok mintapéldánya volt. Derék kisportolt ember. A felesége és a fia is tornatanár volt. Nagyon hosszú gimnasztikát tanított be, amit május elsején a népkertben a többi iskolával együtt bemutattunk.

A kémia és biológia tanára Juhász Lajos szintén kiváló pedagógus, később a főiskola tanára lett. Sokat mesélt a szovjet hadifogságról. Szerinte ott minden tervszerű és tökéletes volt.

Dr. Barkóci László fizikatanár, velem különösen szimpatizált. A reakció emberének lett minősítve, mert felesége tábornok lánya volt.

* * *

'45 tavaszán anyámat felrendelték a budapesti Legfőbb Ügyészségre, az ügyvitel szovjet mintára való átszervezése céljából! A közlekedés szovjet katonai teherautóval történt.

A '47-es előrehozott választással kapcsolatban két szlogenre emlékszem:

„2×2 mindig 4, kommunisták pártján légy! Szavazz a kommunista pártra!”

„9, Balogh páter árnyékában pihensz.”
Ezek voltak a listaszámok.

A „kékcédulás választás” úgy zajlott, hogy egy teherautóra való kommunista fiatal járta a falvakat, és minden faluban leszavazott. Ez országsszerte így működött! A kommunisták ekkor kék inget viseltek.

Az osztályunkban a falon volt egy Sztálin-kép. Ezt az egyik osztálytársam összetörte. Nagy balhé lett belőle. Kicsapták az iskolából. Ugyanekkor – szinte hihetetlen – rendszeresítve volt a tanítás előtti imádkozás. Először hangosan, majd hangtalanul. Mindez a Rákosi-rendszerben!

A Dobó gimnáziumban a hitoktató – mert ilyen is volt – szervezett egy szívgárda-egyesületet. A teljes titoktartás fogadalmával, valamilyen szabotázsakció szervezett. Pontosan nem tudtam mit, mert én nem voltam szívgárdatag. Ez természetesen kitudódott. Az igazgatót, Kocsis Károlyt azonnal menesztették, utódja Darvas Andor lett.

Ezután jött a Mindszenty-ügy. Elképzelhetetlen propaganda folyt Mindszenty ellen. Dr. Czapik Gyula volt akkor az érsek Egerben, iszonyú nyomás nehezedett rá, hogy beszélje rá Mindszentyt a távozásra. Minket, diákokat rendeltek ki tüntetni.

„Nem kell nekünk Mindszenty, Amerika vigye ki!” harsogtuk az egri Széchenyi utcán. Egyszer az érsek lakosztálya előtt is tüntettünk. Egy fél óra múlva megjelent az érsek fekete Mercedese, indult Mindszentyhez.

Mindszenty azonban mindenképpen mártír akart lenni, nem hagyta el az országot. Letartóztatása után Czapik Gyula lett az utódja. Óvele lehetett tárgyalni, hajlott a kompromisszumra. Ennek ellenére valamilyen követelésnek a teljesítését ahhoz a feltételhez kötötte, hogy Eger diáksága járuljon szentáldozáshoz. Ez is hihetetlen, de 1950-ben a Rákosi rendszer idején Eger város diáksága gyónt és áldozott a Nagytemplomban!

Így jött el az 1952-es év, ekkor érettségiztem. Mivel köztudomású volt, hogy rádióamatőr vagyok, javasoltak a Budapesti Műszaki Egyetem villamosmérnöki karára. Sikerült a felvételem, így villamosmérnök hallgató lettem, azzal a különbséggel, hogy nem híradástechnika, hanem a műszer tagozatra kerültem. Ez abban az évben alakult, megalapítója Kolos Richárd miniszterhelyettes volt. Kis létszámú tagozat voltunk, sok szakérettségissel, akiknek többsége később kimaradt. Ma is tisztelettel gondolok oktatóimra, Mitnyán László, Schnell László, Szita Iván, Bánsági László adjunktusokra, illetve Helm Lászlóra, akitől a későbbi szakmámat, a folyamatirányítást tanultam.

Az egyetemi hallgatóság a rendszer kegyeltje volt. Első két évben a Gellérthegy egyik legszebb villájában, a Bérc utca 13-ban volt a diákszallónk. A német megszállás alatt ez volt a Gestapo épülete. Nagyon kedves emlékek fűznek ide, a kollektív tanulás és a humor fellegvára volt ez az épület. A harmadik évtől a várba, a Hess András tér 1.-be költöztünk.

A tantárgyakból természetesen nem hiányozhatott a marxizmus-leninizmus. A szemináriumvezető marxista egyetemet végzett káder volt, és a vizsgán sehogy sem akarta megadni a megérdemelt osztályzatot. Én azonban követeltem, hogy bizonyíthassak. Na jó, mondjam el akkor a marxista leninista párt ismérveit. Én elmondtam: a párt élcsapat, szervezett csapat, a szervezet legmagasabb formája, demokratikus centralizmus, stb. Nem lehetett belekötni, mégsem adta meg a jobb osztályzatot, mert a szemináriumon tanúsított magatartásom miatt, úgy látta, nem érdemlem meg. Valami ilyesmi játszódhatott le polgár vizsgán is, vagyis „pofára” osztályoztak.

Ami igaz, igaz, volt néhány „benyögésem”. Egyszer feltették a kérdést, beszéljünk a békeharcról. Én megszólaltam: „Nem lenne-e célszerű kevésbé elcsépezt kérdések-

kel foglalkozni?" Lett erre megbotránkozás! Micsoda, nekem a békeharc elcsépelet kérdés? Később belátták, igazam van. Más alkalommal Mécs Imrével a tanszékvezető jelenlétében vitatkoztam azon, hogy a muzeális értékeknek van-e használati értéke? Nem ilyen elvont kérdésekről kell vitatkozni, ez volt a tanszékvezető véleménye.

A diákszállóban nem féltünk a politikai viccektől sem. Én el mertem mondani a következő viccet: Mi a különbség a régi és a mai rendszer között? Régen uralkodtak az Esterházyak meg a Zichyk, ma meg ural-

kodnak a szarháziak, meg a stricik. Nagy tetszést arattam vele.

Jellemző még a Rákosi-rendszerre: miatt a Hortobágyon a kitelepítettek ezrei sínylődték, nekünk a Zente utcában fehér kabátos pincérek szolgálták fel az ételt. Az ösztöndíjam az összes költséget fedezte. Harmadéves voltam, mikor a tanulmányi osztály vezetője elkísért egy áruházba, és egy öltöny ruhaanyagot vásárolt ajándékba.

És akkor eljött 1956 októbere...

(Folytatása következik)

